

**ОДРЖИВИ
РАЗВОЈ
БАЊСКИХ И
ТУРИСТИЧКИХ
НАСЕЉА
У СРБИЈИ**

**Посебна
издања 64**
Београд
2010. година

Институт
за архитектуру
и урбанизам
Србије

ОДРЖИВИ РАЗВОЈ БАЊСКИХ И ТУРИСТИЧКИХ НАСЕЉА У СРБИЈИ

Тематски зборник, издање бр. 64

децембар 2010., Београд

штампано у 2011. години

ИЗДАВАЧ

Институт за архитектуру и урбанизам Србије (ИАУС)
Београд, 11000, Булевар краља Александра 73/II
фах: (381 11) 3370-203, iaus@EUnet.rs, www.iaus.ac.rs

ЗА ИЗДАВАЧА

Игор Марић, директор

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ

Мила Пуцар, председник, ИАУС, Београд
Јасна Петрић, заменик председника, ИАУС, Београд
Тамара Маричић, секретар Издавачког савета,
ИАУС, Београд
Бранислав Бајат, Универзитет у Београду,
Грађевински факултет, Београд
Милица Бајић - Брковић, Универзитет у Београду,
Архитектонски факултет, Београд
Драгана Базик, Универзитет у Београду,
Архитектонски факултет, Београд
Бранка Димитријевић, Glasgow Caledonian University,
Glasgow
Милорад Филиповић, Универзитет у Београду,
Економски факултет, Београд
Игор Марић, ИАУС, Београд
Дарко Марушић, Београд
Нада Милашин, Београд
Саша Милијић, ИАУС, Београд
Зорица Недовић Будић - University College Dublin,
School of Geography, Planning and Environmental
Policy, Dublin

Марија Николић, Београд
Владимир Папић, Универзитет у
Београду, Саобраћајни факултет,
Београд
Ратко Ристић, Универзитет у Београду,
Шумарски факултет, Београд
Ненад Спасић, ИАУС, Београд
Божидар Стојановић, Институт
„Јарослав Черни“, Београд
Борислав Стојков, Републичка агенција
за просторно планирање Републике
Србије, Београд
Драгутин Тошић, Универзитет у
Београду, Географски факултет,
Београд
Миодраг Вујошевић, ИАУС, Београд
Славка Зековић, ИАУС, Београд

РЕЦЕНЗЕНТСКА КОМИСИЈА

Марија Максин-Мићић, Универзитет Сингидунум, Факултет за туристички
и хотелијерски менаџмент, Београд
Славољуб Драгићевић, Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд

УРЕДНИЦИ:

Мила Пуцар
Бошко Јосимовић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Дафина Жагар

ДИЗАЈН КОРИЦА:

Марија Бербела

КОМПЈУТЕРСКА ОБРАДА:

Олгица Бакић

ШТАМПА: ГрафоНин, Београд ТИРАЖ 300.

У финансирању монографије учествовало је Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

Радови су резултат истраживања спроведених у оквиру научног пројекта ТР 16007 *Одрживи развој и уређење бањских и туристичких насеља у Србији*, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

С А Д Р Ж А Ј

ПРЕДГОВОР

ОДРЖИВИ РАЗВОЈ И УРЕЂЕЊЕ БАЊА У СРБИЈИ

Милица Бајић Брковић

ОДРЖИВИ ПРОСТОРНИ РАЗВОЈ БАЊСКИХ МЕСТА У СРБИЈИ:
ИЗАЗОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ 7-34

Драгиша Дабић

УНАПРЕЂЕЊЕ ЗАКОНСКЕ РЕГУЛАТИВЕ И
ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ ОДРЖИВОГ
РАЗВОЈА БАЊА У СРБИЈИ 35-58

Тијана Црнчевић, Олгица Бакић

ЗЕЛЕНЕ ПОВРШИНЕ БАЊСКИХ НАСЕЉА СРБИЈЕ
– ПРИЛОГ УСПОСТАВЉАЊУ И РАЗВОЈУ ИНФОРМАЦИОНЕ
ОСНОВЕ У ГИС ОКРУЖЕЊУ 59-74

Наташа Јанковић

ЗДРАВСТВЕНИ ТУРИЗАМ - ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВЕ
РАЗВОЈА БАЊА У СРБИЈИ 75-86

Ксенија Пантовић

ЈАВНИ ПРОСТОРИ БАЊСКИХ НАСЕЉА ЗА ОДРЖАВАЊЕ
КУЛТУРНИХ И СЦЕНСКИХ ДЕЛАТНОСТИ КАО ПОКРЕТАЧИ
ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА КУЛТУРНОГ ТУРИЗМА 87-102

Ђорђе Миловановић

КОНДОМИНИЈУМ - КОНЦЕПТ ЕТАЖНЕ СВОЈИНЕ У
ПРОЦЕСУ РЕДЕФИНИСАЊА ПАНСИОНСКИХ ОБЈЕКТА У
БАЊСКИМ И ТУРИСТИЧКИМ МЕСТИМА СРБИЈЕ 103-120

ОДРЖИВИ РАЗВОЈ И УРЕЂЕЊЕ ТУРИСТИЧКИХ НАСЕЉА У СРБИЈИ

Саша Милијић, Никола Крунић

ОДРЖИВИ РАЗВОЈ ТУРИЗМА И ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ
СРЕДИНЕ У РУРАЛНИМ ПОДРУЧЈИМА СРБИЈЕ 121-140

Игор Марић, Божидар Манић, Тања Бајић

ПОЈАМ ЕТНО-СЕЛА И ЊЕГОВ ЗНАЧАЈ ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА
У СРБИЈИ 141-158

Игор Марић, Ана Никовић, Божидар Манић КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ, ПРИРОДНЕ ВРЕДНОСТИ И НОВИ ПРОГРАМИ У ФУНКЦИЈИ РАЗВОЈА ТУРИЗМА РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА	159-184
Марија Обрадовић КОНЦЕПТ КУЛТУРНИХ РУТА У ОДРЖИВОЈ ЗАШТИТИ И СПОМЕНИЧКОЈ ПРЕЗЕНТАЦИЈИ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА	185-202
Мила Пуцар, Марина Ненковић-Ризнић, Бошко Јосимовић МОГУЋНОСТИ ПРИМЕНЕ ОБНОВЉИВИХ ИЗВОРА ЕНЕРГИЈЕ И ПРИНЦИПА ЕНЕРГЕТСКЕ ЕФИКАСНОСТИ У ТУРИСТИЧКИМ НАСЕЉИМА СРБИЈЕ	203-236
Марина Ненковић-Ризнић, Мила Пуцар УПРАВЉАЊЕ КОМУНАЛНИМ ОТПАДОМ У ФУНКЦИЈИ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ У ТУРИСТИЧКИМ НАСЕЉИМА СРБИЈЕ	237-250
ИНФОРМАЦИОНА БАЗА И СИСТЕМ ИНДИКАТОРА ЗА ПЛАНИРАЊЕ И ИМПЛЕМЕНТАЦИЈУ РАЗВОЈА БАЊСКОГ И СЕОСКОГ ТУРИЗМА	
Драгана Базик, Омиљена Целебџић ОБРАСЦИ ТУРИЗМА УРБАНОГ И ИНФОРМАТИЧКОГ ДОБА	251-266
Милан Килибарда, Милева Самарџић, Олгица Бакић, Јелена Стевановић Стојановић, Никола Крунић, Бранислав Бајат ПРИМЕНА AJAX И GOOGLE MAPS API ТЕХНОЛОГИЈА У WEB КАРТОГРАФИЈИ - ПРИМЕР ГЕНЕРАЛНОГ УРБАНИСТИЧКОГ ПЛАНА ВРЂАЧКЕ БАЊЕ	267-302
Мирјана Деветаковић, Љиљана Петрушевски ГЕНЕРИЧКА ИСТРАЖИВАЊА АРХИТЕКТОНСКЕ ФОРМЕ – КОНЦЕПТИ, АЛАТИ И МОГУЋНОСТИ ПРИМЕНЕ У БАЊСКИМ КОНТЕКСТИМА	303-323
РЕЧНИК ПОЈМОВА	325-335
КАРТЕ	
Карта 1. <i>БАЊСКА НАСЕЉА СРБИЈЕ</i> аутори: <i>Тијана Црнчевић, Олгица Бакић</i>	
Карта 2. <i>ТУРИЗАМ ЈАБЛАНИЧКОГ И ПЧИЊСКОГ ОКРУГА</i> аутори: <i>Саша Милијић, Никола Крунић</i>	

UDK 069.02:39(497.11)

ПОЈАМ ЕТНО-СЕЛА И ЊЕГОВ ЗНАЧАЈ ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА У СРБИЈИ

Игор Марић
Божидар Манић
Тања Бајић¹

TERM ETNO-VILLAGE AND ITS SIGNIFICANCE IN THE DEVELOPMENT OF SERBIA

Abstract: Ethno-villages are a commercial form of open-air museums (ethno-parks). Museological concept of open-air museum arose in the XIX century as a specific way of presentation and preservation of folk culture and has been developing since in different forms, often with significant commercial and touristic component. In this paper the authors consider the emergence and the development of these concepts with particular reference to the situation in Serbia. The specifics of open-air museums and ethno-villages and the differences between them are discussed and general recommendations for creating a network of open-air museums and ecomuseums in our country are presented. The importance which these architectural and urban complexes may have for economic revival of the environment in which they are located, and especially for tourism development is emphasized.

Key words: ethno village, open-air museum, ecomuseum, tourism, network

Анстракт: Етно-села представљају комерцијални дериват етно-паркова, односно музеја на отвореном. Музеолошка форма етно-паркова, настала у XIX веку као специфичан начин представљања и чувања народне културе, развијала се до данас попримајући различите појавне облике често са значајном комерцијално-туристичком компонентом. У овом раду аутори разматрају настанак и развој ових концепата са посебним освртом на стање у Србији. Дискутују се специфичности и разлике етно-паркова и етно-села и дају начелне препоруке за стварање мреже етно-паркова и еко-музеја код нас. Посебно се указује на значај који ови архитектонско-урбанистички комплекси могу да имају за привредно оживљавање окружења у коме се налазе, а нарочито за развој туризма.

Кључне речи: етно-село, етно-парк, еко-музеј, туризам, умрежавање

---

¹ др Игор Марић, д.и.а., Институт за архитектуру и урбанизам Србије, виши научни сарадник, igor@iaus.ac.rs

мр Божидар Манић, д.и.а., Институт за архитектуру и урбанизам Србије, истраживач сарадник, bozam@iaus.ac.rs

Тања Бајић, д.и.а., истраживач стипендиста Министарства за науку и технолошки развој, tanja@iaus.ac.rs

УВОД

Концепт етно-села изведен је из музеолошке форме етно-паркова и настао је као њена комерцијална модификација. Термину етно-парк, устаљеном у нашој научној и стручној литератури, најприближније одговара у свету широко прихваћен англосаксонски термин „музеј на отвореном”². Овај концепт настаје у северној Европи крајем XIX века као одговор на конвенционалне музеолошке обрасце који су сматрани сувише крутим и неодговарајућим за презентовање богате материјалне културе једног народа (*Chappell*, 1999, стр. 334). Састоји се из групације објеката народног градитељства, по правилу аутентичних, односно пренесених са места на којима су се првобитно налазили, са циљем да се сачува и што је верније могуће прикаже народна култура, угрожена брзим променама као последицом индустријализације и урбанизације.

У том периоду, музеј на отвореном представљао је и отелотворење осећања национализма и потребе за очувањем и промоцијом националног идентитета. Овај првобитни концепт до данас је еволуирао у светски прихваћену и широко распрострањену појаву од посебног културног, туристичког и привредног значаја. Такође, под његовим утицајем долази до креирања и популаризовања новије музејске форме, тзв. еко-музеја, током друге половине прошлог века.

У истраживањима посвећеним овој теми често су присутне и негативне критике концепције и значења музеја на отвореном. Углавном им се замера недовољна аутентичност, а доводи се у питање и јединственост утиска који остављају на посетиоце (*Гавриловић*, 2009; *Howard*, 2002). Ипак, чињеница је да се ова специфична форма друштвеног односа према наслеђу одржала до данас те да се нови музеји и даље граде и да их туристи радо посећују.

Појам етно-села у нашој средини често се погрешно тумачи и некритички употребљава што доприноси и ширем неразумевању оригиналне музејске замисли на коју се односи. Домаћа искуства у грађењу етно-села још увек су скромна, а приступи различити и неусаглашени и поред великих потенцијала и иницијатива за њихово унапређење.

Намера аутора је да кроз анализу и интерпретацију појмова етно-села и етно-парка и приказ историјског развоја и локалне праксе, издвоје оне елементе који су важни за разумевање општег културног значаја овог концепта и његове потенцијалне улоге у туристичкој понуди и укажу на могуће даље путеве његовог развоја у Србији.

У раду се најпре разматра настанак концепта и даје кратак историјски преглед и осврт на савремене тенденције у свету, а затим се аутори баве концептом етно-паркова, еко-музеја и етно-села у Србији, од њихове појаве до актуелног тренутка, и дају критички осврт на савремену праксу. Након тога следи анализа појма и предлог једне могуће типологије. Дати су и предлози за

---

² енг. *open-air museum*

формирање мреже етно-паркова у Србији. У закључним разматрањима сумирани су налази из претходних поглавља и указано је на могуће правце даљег истраживања.

НАСТАНАК И РАЗВОЈ КОНЦЕПТА

Назив етно-парк усталио се у нашој терминологији³ у другој половини прошлог века и најчешће подразумева музејску поставку на отвореном простору где су заступљени стамбени и привредни објекти народне архитектуре са припадајућим ентеријерима и пратећим покућством. Ови објекти претежно су из периода с краја XVIII, XIX и почетка XX века и донесени су са својих оригиналних локација или реконструисани по узорима са терена или из литературе.

Уобичајени термин којим се у енглеском језику обележава овај музејски концепт је *open-air museum*⁴, тј. „музеј на отвореном”. Иако је сам појам непрецизно одређен, основна замисао музеја на отвореном подразумева прикупљање и копирање објеката народног градитељства на великим отвореним просторима, и на тај начин чување изумирућих амбијената и начина живота или „оживљавање” оних из прошлости. Како је кућа основни експонат ових изложбених поставки, оне се понекад називају и „музеји кућа”⁵. Са друге стране, у употреби је и појам *folk museum*, односно „музеј народне културе”⁶ који, за разлику од претходна два, указује на садржај, али не и на специфичан просторни облик овог музејског обрасца.

Посебан облик овог концепта представља његова северноамеричка интерпретација у виду тзв. „живих музеја”⁷ у којима се, поред карактеристичних традиционалних простора, приказује и свакодневни живот у прошлости кроз посебне костимиране перформансе.

У нашем језику су поред појма етно-парк присутни и појмови музеј народног градитељства⁸ и етно-село, а сви они на извештан начин обједињују како функционалну тако и просторну детерминанту концепта етнографског музеја на отвореном простору.

Први пројекат музеја народне културе на отвореном који је у многоме постао модел и носилац идеје је Скансен⁹ (*Skansen*), отворен 1891. године у

---

³ Данас је чешће у употреби термин етно-село, посебно у свакодневном говору и медијима. О разликама између ова два појма биће речи у наредним поглављима.

⁴ швед. и нор. *friluftsmuseum*

⁵ фр. *musée des maisons*, енг. *museum of buildings*

⁶ Сматрамо да је овај превод више одговара значењу појма него „музеј фолклора” или „фолк музеј”.

⁷ енг. *living museums, living history museums*

⁸ Тако је, на пример, етно-парк на Тулби у Пожаревцу део Музеја народног градитељства Округа браничевског (о томе више у: Ђокић, 2000).

⁹ Назив Скансен потиче од истоименог брежуљка на острву Јургорден (*Djurgården*) у близини Стокхолма на коме је изграђен музеј.

Стокхолму, а његов идејни творац био је Артур Хазелијус (*Artur Hazelius*) (сл.1). Одатле се и назив Скансен често употребљава као синоним за појам музеја на отвореном, нарочито у Средњој и Источној Европи. Идеја настанка првобитног етно-парка условљена је радикалним економским и социјалним променама у Шведској на крају деветнаестог века. Убрзана индустријализација и урбанизација довеле су до трансформације села и уништавања дотадашњег сеоског начина живота, што се у великој мери одразило на мењање друштвене и демографске структуре становништва. Потреба за очувањем културног и материјалног наслеђа традиционалног села произвела је не само нову музејску форму већ и нов начин развоја и промоције локалног, националног и регионалног идентитета.

Слика 1. План музеја народне културе на отвореном – Скансен
Сл. 1: www.skansen.se (коришићено 26. априла 2010)

Поред Шведске, и друге нордијске земље усвојиле су концепт музеја на отвореном. Врло брзо након оснивања Скансена ничу нови музеји: Норвешки музеј народне културе (*Norsk Folkemuseum*) у Ослу 1894. године¹⁰ и Музеј на

¹⁰ Музеј на отвореном је један део Норвешког музеја народне културе, и у његов састав је ушао 1907. године. Припадају му објекти из колекције шведско-норвешког краља Оскара II која је настала још 1881. године. Због тога постоје спорења око првенства са Хазелијусовом збирком у Скансену.

отвореном (*Frilandsmuseet*) у Лингбију (*Lyngby*) у Данској, 1897. године. Под утицајем скандинавских земаља, у иницијалном периоду свог развоја, музеји на отвореном настајали су још и у Холандији, у Арнхему, 1912. године (*Openluchtmuseum*) и северној Немачкој, у Вилздеу (*Wilsede*), 1907. године (*Das ole Huus*). У нашем окружењу, по величини и значају истиче се румунски Музеј села (*Muzeul National al Satului Dimitrie Gusti*) код Букурешта, из 1936. године. У развоју и ширењу концепта етно-паркова предњачиле су нордијске земље. Међутим, као њихова иницијална идеја помињу се и „урођеничка села”¹¹ која су од седамдесетих година XIX века била често саставни део светских изложби, а која су због свог карактера касније често критикована као колонијалистичка и расистичка (*Corbey*, 1993). Међу најпознатијим раним примерима таквих поставки је индонезијско село (кампонг), представљено 1883. на међународној изложби у Амстердаму. Поред приказивања објеката овај концепт је подразумевао и разне перформансе, попут извођења традиционалне музике и плеса и демонстрација пољопривредних техника са домаћим животињама (*De Jong & Skougaard*, 1992).

Први концепти оваквих музеја настали су на идеји да се у природном окружењу поставе објекти из свих делова једне земље или регије. Већином су у вези са одређеним националним простором који у зависности од земље може бити хетероген или хомоген у смислу стилских и културолошких карактеристика и карактеристика природног окружења, а понекад су и уже регионално или локално оријентисани. Треба приметити да су се оваква етно-села прво формирала у областима са дрвеном, лако преносивом архитектуром, а тек онда у областима где се гради са опеком, а потом у оним са кућама од камена.

Као што годинама траје полемика око суштине и модалитета рада оваквих музејских поставки уопште, тако постоје различити ставови о сврси, атрактивности и улози етно-села, етно-паркова, или насеља, или музеја народне културе на отвореном. Основни проблеми који се везују за концепт етно-паркова су њихова „истргнутост из контекста” и међусобна неусклађеност различитих културних и просторних концепција које на једном месту обједињују (*Гавриловић*, 2009).

Као зачетник покрета „нове музеологије”, током седамдесетих година прошлог века у Француској настаје модел еко-музеја,¹² који за разлику од вештачки компонованих етно-села тежи заштити и промоцији културне баштине *in situ*, тј. у њеном оригиналном контексту. Ови музеји имају локални или регионални карактер. Модел еко-музеја применљив је како на етнолошко наслеђе, тако и на друго архитектонско и техничко-технолошко наслеђе.

Појава ове музејске форме везује се са једне стране за промовисање развоја локалне заједнице, а са друге стране, за свест о очувању природне баштине и

---

¹¹ фр. *village indigène*

¹² фр. *ecomusée*. Концепт и појам еко-музеја осмислили су француски музеолози Жорж-Анри Ривијер (*Georges-Henri Rivière*) и Иг де Варен (*Hugues de Varine*).

руралних пејзажа. Реч „еко” (од гр. *οίκος* – домаћинство, кућа) овде означава не само природни већ и друштвени и културни контекст нових музеја, а указује на порекло, идентитет и „дух места” једне средине. Еко-музеј одражава развој културног и привредног живота на неком подручју, у односу на услове и ограничења природног окружења (*Engström*, 1985).

Према Љ. Гавриловић (2009), еко-музеји представљају помак у односу на традиционалну музеологију у француској и англосаксонској пракси јер раскидају са концептом државног (као јединог) и подржавају локалне идентитете. Како истиче ауторка, концепција наших завичајних музеја потиче од Хеимат музеја¹³, и додаје: „Еко-музеји за нашу праксу на први поглед нису ништа ново – регионални и локални идентитети су код нас, бар теоријски, одувек били подупрти музејским деловањем” (исто).

Одатле су савремена идеја и сам појам еко-музеја приближнији већини домаћих етнолошких простора и потенцијалних музеја на отвореном, него што је то појам етно-села, односно музеја на отвореном у свом основном значењу.

ЕТНО-ПАРКОВИ И ЕТНО-СЕЛА У СРБИЈИ

У Србији постоји мали број етно-паркова реализованих у складу са општеприхваћеним музеолошким принципима. Са друге стране, сведоци смо праве експанзије изградње тзв. етно-села и других облика, првенствено туристичке понуде, са префиксом етно. У овом поглављу приказаћемо укратко историјат и тренутно стање на овом пољу код нас, уз осврт на специфичности које са собом носе два најчешће примењивана концепта.

Већ годинама постоје идеје и започети пројекти за неколико етно-паркова у Србији. Највећи неостварени подухват је замишљени пројекат првог националног музеја на отвореном из шездесетих година прошлог века. У питању је била идеја о креирању етно-парка под Авалом у којем би се на целовит начин презентовало народно градитељство са простора Србије. С обзиром на конфигурацију простора и релативно добру повезаност са градом, што су били и пресудни критеријуми за сам одабир локације, ова замисао би се и данас могла реализовати у најбољој традицији изградње етно-паркова (*Финдрик*, 1984).

Етно-парк на брду Тулба у Пожаревцу из 1972. године делимично је реализован и приказује традиционалну архитектуру браничевског краја. Музеј чини релативно мала целина, али је у плану његова ревитализација кроз уношење нових стамбених и привредних објеката и пратећих садржаја.

Један од ретких остварених пројеката музеја на отвореном и свакако најпознатији код нас је комплекс Старо село у Сирогојну на Златибору, у коме су смештени аутентични објекти златиборског краја (сл.2).

---

¹³ нем. *heimat* – домовина, завичај

Слика 2. Објекти у музеју на отвореном Старо село у Сирогојну
Сл. 2 – 10: фотографије аутора (И.М.)

Формирање музеја започето је 1980. године према пројекту архитекте Ранка Финдрика и Републичког завода за заштиту споменика културе. Иницијална идеја о креирању овог етнографског амбијента подразумевала је спој музеолошких и привредних интереса, где би се објекти народног градитељства употребили и као оквир за развијање постојеће домаће радности и занатских делатности, што је било приближно концепцији еко-музеја (*Дрљача и Финдрик*, 1980). Сталну поставку етно-парка данас чине две златиборске окућнице и дворишта са пратећим стамбеним и привредним објектима и све су опремљене оригиналним покућством. У програм музеја укључене су занатске радионице као и основни комерцијални, угоститељски и смештајни садржаји. Због својих квалитета и посебности, стављен је под заштиту државе као споменик културе од изузетног значаја 1985. године.

На бројним локацијама у Србији етно-паркови су формирани кроз повезивање са већ постојећим туристичким садржајима, а најчешће у оквиру заштићених културно-историјских целина. Такав је на пример архео-етно комплекс у саставу Завичајног музеја Књажевац, у селу Равна, који обухвата лапидаријум са експонатима са археолошког локалитета Тимакум Минус (*Timacum Minus*), истраживачку станицу и мањи етно-парк са аутентичним стамбеним и привредним објектима. Сам музеј чини реконструисано сеоско домаћинство с краја XIX и почетка XX века са неколико објеката, а од посебних садржаја ту

је Музеј вина са винотеком, уврштен у понуду Пuteва вина Србије. Такође, постоји и мањи етно-парк у близини Доњег Милановца формиран у оквиру музеја Лепенски вир, у непосредној близини измештеног археолошког налазишта. Етно-парк у Тршићу настао је 1987. године као део Вуковог спомен комплекса (сл.3).

Слика 3. Објекти у оквиру етно-парка у Тршићу

Поред конзервације постојећих, на локацију су пренети и постављени нови објекти, а неки су и изграђени у локалном аутентичном стилу. Окосница комплекса је родна кућа Вука Караџића која је саграђена 1933. године по угледу на куће јадарског краја и заштићена је као споменик културе од изузетног значаја. Део музејске поставке завичајног музеја у Ваљеву чине црква са пет собашица, две школе, писарница и вајат Ненадовића у Бранковини (сл. 4). У Србији је било још покушаја презентовања народног градитељства и културе кроз заснивање етно-паркова, али су неки пропали, као етно-парк на Тари или у Шумарицама код Крагујевца који је изгорео.

Слика 4. Бранковина

Посебан облик музеја на отвореном представљају меморијални комплекси и заштићене просторне целине попут музеја на отвореном Каленић уз истоимени знаменити средњовековни манастир.

У последње време код нас се, посебно у свакодневном говору и медијима, све чешће уместо термина етно-парк користи термин етно-село. Два су основна разлога за то: успех и препознатљивост музеја на отвореном Старо село у Сирогојну, који је постао угледни пример не само по форми већ и по називу и чињеница да се овакви комплекси у Србији граде по правилу у руралним срединама, за разлику од прототипа – Скансена.

Постоје и неки новији покушаји креирања етно-села у Србији какав на пример представља комплекс Моравски конаци код Велике Плана. Ипак, овај концепт има доминантно комерцијални карактер, са разним угоститељским, спортско-рекреативним и другим садржајима у коме се и традиционални објекти, са модерно опремљеним ентеријерима, употребљавају у функцији смештајних капацитета, те губе аутентичност и појединачно и као градитељска целина. Сличан је случај и са Коштунићима, чија је туристичка понуда од средине последње деценије прошлог века била заснована на промоцији народне културе, здравог живота и повратка природи, са етно-кућом, етно-музејем и угоститељским и смештајним објектима пројектованим у духу народне архитектуре, а који су у другој половини ове деценије доживели комерцијални неуспех.

Скорија иницијатива за изградњу туристичког центра Србија на длану, који би садржао и етно-село, на Сребрном језеру код Великог Градишта, покренута је

кроз расписивање јавног архитектонско-урбанистичког конкурса¹⁴. Програмом конкурса, као један од најважнијих садржаја и главни туристички мотив предвиђено је етно-село са објектима који треба да репрезентују народно градитељство са целог подручја Србије. Сам програмски задатак показао је тежњу ка отклону од оригиналног музеолошког концепта и усмереност ка комерцијалном аспектима. Распис конкурса је недовољно одређен и јасан у погледу очекиваног карактера комплекса, односно да ли треба тежити аутентичности путем доношења на локацију оригиналних објеката народног градитељства или копирања узора, или је акценат на ауторској интерпретацији традиционалне архитектуре¹⁵. Решења пристигла на конкурс потврдила су бројне различите могућности тумачења концепта етно-села, тако да је и међу награђеним радовима било оних који су дали савремена архитектонска решења у одређеној мери инспирисана традицијом, као и других који су предложили изградњу реплика објеката карактеристичних за поједине крајеве Србије.

НАЧИНИ ПРЕЗЕНТАЦИЈЕ НАРОДНОГ ГРАДИТЕЉСТВА

Музејско-конзерваторско-урбанистичко-архитектонски концепт етно-села и етно-парка није јединствен. Постоји неколико модела, од општег, свеобухватног за простор једне државе, преко регионалних, до групације затечених објеката у датом природном или урбаном окружењу. С обзиром на то да се по правилу имају у виду узорци са простора једне државе, неопходно би било посматрати разне моделе, од општих до посебних, различитих величина, али сматрамо да би они, барем што се тиче Србије, требало да буду умрежени у целину. Нећемо се посебно бавити оним етно-парковима којих у неким земљама има, а који представљају културе других земаља, мада треба поменути да постоји и овакав тип са објектима потпуно дислоцираним из једне културе у другу. То су обично они узорци кућа из земаља где постоји велики број исељених становника у дијаспори. Пример је Алстерски амерички етно-парк (*Ulster American Folk Park*), близу места Ома (*Omagh*) у Северној Ирској, који приказује исељеничка насеља у Америци која су градили ирски имигранти у XIX веку (*Бакли*, 2003).

Првом типу који издвајамо припадају најпознатији, који се могу сврстати у опште етнографске музеје на отвореном и највише су подложни критици зато што су у њима објекти истргнути из природног контекста и „ускладиштени” у простор где се сукобљавају различити обрасци из различитих поднебља. Међутим, добра страна овакве „вештачке” синтезе разних традиционалних концепција је могућност њихове упоредне анализе. Општи или централни музеји на отвореном обично су постављени поред великих градова и

---

¹⁴ Аутори рада узели су учешће на овом конкурс у организацији *Silver Lake Investment* као инвеститора и Савеза архитеката Србије.

¹⁵ Разговор са члановима жирија који су уприличили организатори конкурса и писмени одговори жирија на питања учесника нису допринели разјашњењу ових недоумица, с обзиром да су ставови појединих чланова жирија и представника инвеститора били супротстављени.

представљају свеобухватно и најбрже упознавање са архитектонским (и другим културним) етнолошким наслеђем једне земље (сл. 5). И поред критика они су популарни и посећени, нарочито кад се у њима одвијају и друге делатности као што су: едукација, фестивали, смештај, занати, трговина, угоститељство и друго. Треба истаћи да ове активности не доприносе само њиховој атрактивности већ су изузетно значајне и са економског аспекта. Да су овакви музеји потребни показује и чињеница да се они проширују, граде и да интересовање за њих не опада. У духу овог концепта замишљен је и нереализовани етно-парк под Авалом.

Слика 5. Музеј села у Букурешту (Muzeul National al Satului Dimitrie Gusti)

Други тип оваквих музеја су они који су смештени у природно окружење у коме је одређени облик народне архитектуре настао. Овакви паркови су регионалног карактера и обично захтевају мањи број експоната на већем простору. Будући да се овакви етно-паркови обично не налазе близу великих урбаних центара неопходно је или да су смештени поред фреквентних путева или да су подржани другим атрактивним садржајима као циљним дестинацијама а то су: природни предели, културно наслеђе, туристички комплекси и слично. Код нас је представник овог типа етно-парк Старо село у Сирогојну с обзиром да су експонати из Златиборског округа.

Трећи тип су постојећа насеља (најчешће села) са довољно сачуваног грађевинског фонда који није значајно нарушен новоградњом и могуће их је ревитализовати кроз низ активности као што су оживљавање специфичне пољопривредне производње и туристичке активности. Оваква постојећа села у функцији музеја врло су атрактивна јер представљају места где може дуже да се борави и значајно би утицала на очување ретких сачуваних целина. Примери за овакве случајеве код нас били би: Рајачке пивнице између Зајечара

и Неготина (сл. 6), забачена села у источној Србији као што су Дојкинци код Пирота (сл. 7) или приградско насеље Звездан код Зајечара у коме постоји велики број аутентичних објеката (сл. 8). Узећемо ове три целине као примере за села која је могуће уредити као својеврсне етнолошке целине врло блиске концепту еко-музеја.

Слика 6. Рајачке пивнице

Слика 7. Село Дојкинци – очувана баштина

Слика 8. Село Звездан

Увођење концепта еко-музеја у овакву врсту приказивања традиционалне народне архитектуре са ослоном на карактеристике етно-паркова али и изражене привредне и културне активности оправдано је из више разлога. Иако у значајној мери депопулисани, ови локалитети су још увек у функцији становања и привређивања. Целовити су у стилу, кохерентни и у изузетном природном окружењу. Дојкинци су смештени у амбијенту Старе планине у близини Завојског језера, а Рајачке пивнице у тимочком виногорју док је Звездан поред археолошког налазишта Ромулијана. Сва три локалитета у окружењу имају слична насеља: поред Дојкинаца су села Сенокс и Гостуша са врло сличним карактеристикама, поред Рајачких пивница су Рогљевске и Смедовске које имају и сличности и разлика, а поред Звездана је село Гамзиград. Осим архитектонских, амбијенталних и културних вредности, у Рајачким пивницама имамо производњу вина и ракије, а у Дојкинцима млечних и месних производа. У оба локалитета имамо и опрему и методе како традиционалних тако и савремених технологија. Звездан је на изузетном положају и у окружењу има град Зајечар са музејом и етно-кућом, археолошки локалитет Ромулијану – царски град, утврђење из XIX века, и објекте индустријске археологије (стари рудник, стара пруга).

Основа еко-музеја је управо у сагласју природних и створених вредности са активним учешћем локалне заједнице у смислу коришћења, развоја и управљања. Сличне примере можемо наћи у Бугарској где су постојећа насеља стављена у функцију етнолошког музеја на отвореном. Пример архитектонско-етнографског комплекса Етар (*Етър*) код Габрова, основаног 1964. године, врло је индикативан и показује неколико концепата повезаних у целину: цео комплекс већ у називу је специфичан и имплицитно повезује појмове архитектуре и етнографије, а сам назив се тек схвата када се анализира концепт који има три основна дела: новоформирано етно-село као примарно

туристичко свратиште поред фреквентног пута Пловдив-Трново (сл. 9), оближња села са низом обновљених аутентичних објеката у којима обитавају домаћинства и које посетиоци могу да обиђу (сл. 10) и појединачни, јавни објекти у мањем градићу у непосредној близини. Три категорије у оквиру овог комплекса повезане у целину су оригиналан концепт којим је избегнут утисак вештачког и музејског већ је удахнута доза аутентичности.

Слика 9. Етно-село поред пута Пловдив-Трново у Бугарској

Слика 10. Село поред пута Пловдив-Трново у Бугарској

Четврти тип етно-паркова су мање целине локалног карактера, које се често састоје не само од реконструисаних, већ и од затечених, сачуваних објеката, као што су меморијални комплекс у Такову, Бранковина, спомен кућа и комплекс народне архитектуре у Тршићу и други. Као подтип могу се издвојити појединачне етно-куће где се ради о једном или пар објекта и најчешће су изоловани у простору као експонати, сем оних који су претворени у музејске поставке у оригиналном амбијенту, као на пример кућа и окућница војводе Мишића код Мионице у селу Стругарнику. Често се данас појављују етно-салаши или етно-куће аматера сакупљача које најчешће нису стручно утемељени пројекти и немају јасну концепцију, а заједнички су им претежно субјективни романтичарски пориви и тежња ка комерцијалном ефекту.

Данас се у Србији под појмом етно-села подразумевају стилизоване варијације на тему народне архитектуре што представља одступање од почетног појма етно-парка, те их не треба квалификовати као допринос етнографији и музеологији. Такве конструкције имају свој сасвим другачији карактер и претежно или искључиво су направљене у туристичке и комерцијалне сврхе. Примери су Мећавник (познатији као Дрвенград) на Мокрој гори, једна сасвим посебна архитектонско-урбанистичка визија као ауторска имагинација направљена у сврху промоције туризма и културних дешавања из области визуелних уметности а посебно филма, затим Моравски конаци код Велике Планае као и етно-село Станишићи у Републици Српској, код Бијељине. У сва три случаја, као одлучујући чинилац за настанак „етно-села” наводи се надахнуће идејних твораца¹⁶, уз изражену поетску и романтичарску димензију, што потврђује да ову врсту комплекса треба посматрати засебно.

МОГУЋНОСТ ФОРМИРАЊА МРЕЖЕ ЕТНО-ПАРКОВА У СРБИЈИ

Карактеристични етнолошки простори у Србији у најгрубљим цртама су: панонски или војвођански, моравски, шумадијски, старовлашки, тимочки и косовско-метохијски. И у оквиру ових простора налазимо преплитања, различитости и бочне утицаје. Карактеристике ових подручја су такве да су уочљиве значајне разлике у изградњи кућа, алата и ентеријера иако се ради претежно о сличном основном градитељском обрасцу. Уочљиве су разлике и унутар самих подручја или зона тако да оне додатно обогаћују баштину па се може говорити о наслеђу богатом различитостима и варијацијама.

Треба истаћи да је управо недовољна презентација материјала из наше прошлости унела у свест људи поједностављену слику о њему и формирала стереотипе о карактеристикама етнолошког наслеђа, а то је довело до лошег имитаторства и на крају до кича и дезинформација које мењају суштину.

---

¹⁶ Видети за Дрвенград www.mecavnik.info, за Моравске конаци www.etnoselo.rs и за Станишиће www.etno-selo.com.

Познато је да формирање етно-паркова није лак и јефтин подухват, а често се и полемиче око њихове улоге са једне стране, а са друге стране се некритички прилази њиховом планирању и изградњи. Излагање етнолошких збирки на отвореном простору, када се ради о кућама и другим привредним објектима, неминовно је пошто у затвореним објектима не би било могуће и било би хибридно и артифицијелно, док у природном амбијенту може да буде делимично или потпуно аутентично. Условно, етнолошке збирке на отвореном имају вишезначну улогу: заштиту културног наслеђа, едукативну, научну, уметничку, туристичку, пропагандну, рекреативну и друге које произилазе из поменутих.

Пошто смо констатовали да је Србија хетерогени простор у смислу културноисторијског наслеђа, намеће се став да је потребно створити мрежу етно-паркова, етно-кућа и еко-музеја којима би се сагледала слика целог простора земље. Различитост приступа и концепата неминовна је с обзиром на реално стање у простору где у северним и источним деловима државе имамо очуванију традиционалну архитектуру док у централном и западном као и у јужним деловима традиционална народна архитектура није сачувана у већим просторним групацијама.

Уколико би дошло до реализације „централног” етно-парка под Авалом, он би могао да представља окосницу националне мреже етно-целина, с обзиром да би се у њему презентовало наслеђе народне културе са целог простора Србије. Следећи ниво у мрежи чинили би постојећи етно-паркови регионалног и локалног карактера у Сирогојну, Пожаревцу, поред манастира Каленић, у Тршићу, код Лепенског вира, затим село Равна код Књажевца и други локалитети. Посебан део ове мреже који би додатно допринео њеном квалитету и атрактивности чинили би наведени примери Рајачких пивница, села Дојкинаца и насеља Звездан, затим Ковачица у Банату и други, од којих би било могуће формирати еко-музеје.

У мрежу постојећих регионалних и локалних етнолошких целина у Србији спада и низ појединачних заштићених објеката народног градитељства као што су: конак хајдук Вељка Петровића у Јагодини, кућа породице Христић, претворена у Музеј Понишавља у Пироту, музеј у Зајечару и други. У овај свеобухватни концепт требало би да буду укључене и старе чаршије као Тешњар у Ваљеву, стара чаршија у Књажевцу, Обреновцу, Краљеву и друге које потичу с краја XIX и почетка XX века.

Етно-села, у спрези са чаршијама и етно-кућама, требало би да буду јединствена целина туристичке понуде обзиром да само на организован начин може да се стекне слика о прелазу Србије од аграрне земље у индустријску државу и да се схвати веза са коренима и културним обрасцима из којих потичемо и који у себи крију генезу данашњих нараштаја.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Кључне дилеме које се везују за појам етно-паркова и њему сродне појмове у вези су са неколико основних питања: Колико музеји на отвореном имају стручно и едукативно оправдање? Да ли су они назадан или напредан концепт? Која је њихова будућност с обзиром на временску дистанцу и да ли је њихово време прошло?

На ова питања може да се одговори на више начина. О њиховој напредности или назадности може да се полемише, али јасно је да је њихова и научна и едукативна улога потврђена. Могуће је да они због временске дистанце постају далеко наслеђе па и архелогичко, али то не умањује значај презентације једног времена него га још више потенцира. Активни однос према овим специфичним музејским поставкама допуњује атрактивност и интересовање. Ако говоримо о српском културном простору очито је да није урађено нешто што су друге земље давно урадиле те сматрамо да је то неопходно урадити у најскорије време.

Заштита културно-историјског наслеђа кроз етно-паркове има смисла ако се и оно рефлектује на околину и опште схватање порука које та архитектура и култура носе са собом, а то је однос према простору у коме настају и начину привређивања, сагласје са природним окружењем, веза са претходним вредностима и узимање најбољег из претходних искустава. Само на овај начин може се избећи урбанистичко-архитектонска девастација простора и постићи аутентично обележје у простору које упућује на специфичност и особеност културе и уметности. Значајно је да се и савремена архитектура, поред свих опште прихваћених модерних начела, често уклапа у карактеристике земље у којој настаје. Није на одмет поменути вернакуларну архитектуру Аустрије, Мађарске, Холандије, Шведске и других европских земаља које су прихватиле за природно да се објекти уклапају у предео по постулатима традиционалне архитектуре уз примену савремених технологија. Са овим циљевима етно-села имају едукативну улогу за данашње ствараоце и формирање амбијента ширег регионалног простора.

Укључивање у најопштијем смислу етнологских музеја на отвореном у привредне токове једне средине императив је за њихово стварање и опстанак. Етно-села, етно-паркови, еко-музеји, етно-куће, завичајни музеји, сви они треба да буду конципирани тако да са другим делатностима подстичу економски и духовни развој одређене средине, а то се нарочито постиже развојем туризма који тражи да га прате остале привредне, културне и друштвене активности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бакли, Е. Д. (2003): *Музеји на отвореном у Северној Ирској*. Гласник Етнографског музеја, 67-68, стр. 345-358.
2. Гавриловић, Љ. (2009): *О политикама, идентитетима и друге музејске приче*. Београд: Етнографски институт
3. De Jong, A. & M. Skougaard (1992): *Early open-air museums: traditions of museums about traditions*. Museum 175, XLIV/3, pp. 151-157.
4. Дрљача, Д., Финдрик, Р. (1980): *Етнографски амбијент у Сирогојну. Спој привредних и музеолошких интереса*. Етнолошке свеске 3, стр. 60-66.
5. Ђокић, Д. (2000): *Етно-парк на Тулби – Музеј народног градитељства Округа браничевског*. Гласник Етнографског института 49, стр. 231-236.
6. Engström, K. (1985): *The ecomuseum concept is taking root in Sweden*. Museum 148, XXXVII/4, pp. 206-210.
7. Финдрик, Р. (1984): *Етнопарк под Авалом – Програмска скица*. Београд: Етнографски музеј и Републички завод за заштиту споменика културе
8. Howard, P. (2002): *The Eco-museum: innovation that risks the future*. International Journal of Heritage Studies, 8/1, pp. 63-72.
9. Chappell, E.A. (1999): *Open-Air Museums: Architectural History for the Masses*. Journal of the Society of Architectural Historians 58/3, pp. 334-341.
10. Corbey, R. (1993): *Ethnographic Showcases, 1870-1930*. Cultural Anthropology 8/3, pp. 338-369.

**CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд**

711 . 455 (497.11) (082)

338. 48-6 : 615.8 (497.11) (082)

**ОДРЖИВИ развој бањских и туристичких
насеља у Србији : [тематски зборник] /**
[уредници Мила Пуцар, Бошко Јосимовић]. -
Београд : Институт за архитектуру и урбанизам
Србије, 2010 (Београд : Графонин, 2011). –
VI, 335 стр. : илустр. ; 24 cm. -
(Посебна издања / Институт за архитектуру и
урбанизам Србије ; br. 64)

“Радови су резултат истраживања спроведених у
оквиру научног пројекта ТП 16007 ‘Одрживи
развој и уређење бањских насеља у Србији’
који финансира Министарство за науку и
технолошки развој Републике Србије. “ - - >
колофон. - Тираж 300. – Стр. I-VI :
Предговор / Мила Пуцар. – Речник појмова:
стр. 325-335. - Напомене и библиографске
референце уз текст. –Абстрактс. –
Библиографија уз сваки рад.

ISBN 978-86-80329-66-6

а) Бање - Србија - Зборници
COBISS.SR-ID 183277836